

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

УДК 378(477)(09)

Ірина Бабій

**ЗЕМЛЯЦТВА ЯК ЕФЕКТИВНА ФОРМА СТУДЕНТСЬКИХ
САМОВРЯДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТОЛІТТЯ)**

Стаття присвячена вивченню історії студентських організацій другої половини ХІХ століття; визначено основні чинники залучення молоді до участі в молодіжних об'єднаннях; з'ясовано їхнє значення; розглянуто проблему діяльності земляцтв як однієї з найефективніших форм самоврядування; висвітлено їх мету та основні завдання, описано участь у справах культурного та суспільного характеру; виявлено роль земляцтв у поліпшенні добробуту та всебічному розвитку молодого покоління.

Ключові слова: *студентство, студентські самоврядні організації, матеріальне становище студентів, всебічний розвиток, земляцтва.*

Студентська молодь у кожному суспільстві – це його майбутня інтелектуальна, культурна еліта, його креативний потенціал. Саме тому, навчаючись у вищих навчальних закладах, молодь оволодіває не лише професійними знаннями, а й історичним досвідом, що прямо чи опосередковано підказує варіанти прийняття рішень, способи й напрями практичної діяльності. Як свідчить практика, цьому значною мірою сприяє участь у студентські роки в діяльності самоврядних організацій, що дає змогу визначити власні смисложиттєві орієнтації, усвідомити себе представником нового покоління, яке також творить майбутнє.

Вивчення історії студентських об'єднань є досить актуальним для новітнього часу за умов відродження національної самосвідомості, освоєння нових форм молодіжного руху, вироблення сучасної державної політики щодо молоді. Тому вважаємо за доцільне звернутися до позитивного досвіду, який був накопичений, зокрема, студентськими об'єднаннями Наддніпрянської України упродовж другої половини ХІХ століття.

У ході наукового пошуку з'ясовано, що поширеною формою студентських спільнот другої половини ХІХ століття у вузах Києва, Харкова, Одеси були земляцтва – гуртки студентської молоді, створені за територіальною ознакою. Молодь позитивно сприймала існування цих об'єднань та брала активну участь у їх діяльності. Достатньо показовим є той факт, що земляцтва, до яких долучалося чимало з розвиненим

самовідчуттям приналежності до свого народу, студентів, мали чітку структуру та широкі функції.

На жаль, в українській історіографії проблема самоорганізації студентства упродовж тривалого часу залишалася поза дискурсом дослідників. Увага науковців переважно зосереджувалася на суспільно-політичній діяльності цих об'єднань. Тим часом участь земляцтв у інших напрямках життєдіяльності суспільства, зокрема поліпшенні благоустрою та забезпеченні всебічного розвитку майбутньої інтелектуальної еліти залишалася поза увагою дослідників.

Отже, актуальність нашого дослідження зумовлена потребою переосмислити процеси, які відбувалися в суспільстві не без участі молоді, а також необхідністю наукового аналізу культурно-освітньої та матеріально-побутової діяльності студентських товариств означеного періоду.

Студентські організації другої половини ХІХ століття, як свідчать джерела, відігравали провідну роль в університетському житті. Саме тому діяльність цих об'єднань цікавила дослідників дореволюційного, радянського та сучасного періодів. До того ж спогади про студентські об'єднання залишили їх учасники А. Анісімов, В. Сорокін, В. Чеважевський та ін.

Не залишили поза своєю увагою радянські дослідники В. Астахов, П. Гусятніков, Г. Щетиніна та ін. історію студентства Російської імперії.

Зрушення у вивченні історії студентських організацій, зокрема земляцтв, відбулися вже в пострадянський період. Пов'язані вони, значною мірою, з ім'ям відомого дослідника історії російського студентства А. Іванова, який є автором трьох монографій, присвячених студентству.

У працях багатьох сучасних учених знайшло своє відображення висвітлення різнобічної діяльності, засади створення студентських організацій ХІХ – початку ХХ століття (Н. Гончарова, М. Григор'єва, В. Мокляк, І. Посохов та ін.). Окремі аспекти студентського руху досліджені у працях М. Кругляк, В. Леника, В. Молоткіної, Т. Стоян та ін.

Метою статті є ретроспективний аналіз діяльності земляцтв як однієї з ефективних форм студентських самоврядних організацій університетів України у другій половині ХІХ ст., що позначена вагомими подіями в суспільному житті.

Студентська молодь – суспільна диференційована соціально-демографічна спільнота, якій притаманні специфічні фізіологічні, психічні, пізнавальні, культурно-освітні якості, що характеризують її біосоціальне дозрівання як здійснення самовираження її внутрішніх сил і соціальних покликань.

Ознакою цієї спільноти є активна соціалізація в різних сферах життєдіяльності суспільства, у процесі якої відбувається освоєння соціальних ролей, становлення соціально-професійних, громадянських і духовних якостей особистості [6, с. 208].

Вагомим чинником залучення молоді до участі в суспільному житті, задоволення потреб у спілкуванні з однодумцями, а також для успішної реалізації власних інтересів у всіх сферах життєдіяльності суспільства виступають молодіжні організації. Вони допомагають молодим людям вирішувати проблеми, дають змогу виявляти ініціативу, діяти згідно з власними потребами та уподобаннями.

Однак, держава не надавала активної матеріальної підтримки студентській молоді. Головною ознакою, що характеризувала побут студентства другої половини ХІХ століття, була бідність, пошуки засобів матеріального забезпечення.

Через скрутне матеріальне становище студентам часто доводилося економити на їжі, жити в поганих побутових умовах, вони часто хворіли, постійно шукали заробітку. Тільки частина студентів була забезпечена державними стипендіями, одержували іменні стипендії учні старших класів і студенти. Уряд здебільшого розцінював цю фінансову підтримку не як допомогу, а як нагороду за благонадійність.

Проте, попри не завжди задовільні побутові умови, бідність, студентство старанно у своїй більшості навчалося, хоча це не спонукало ні уряд, ні навчальне керівництво до будь-яких кроків щодо поліпшення умов життя молоді. Незважаючи на проблеми матеріального характеру та державну політику, студентство завжди прагнуло зайняти активну життєву позицію, захищаючи права і переконання перед начальством [7, с. 7].

Для задоволення культурно-освітніх інтересів та поліпшення свого матеріального становища студенти Харківського, Київського (Святого Володимира) та Новоросійського університетів створювали об'єднання, які допомагали здобути вищу освіту молоді, яка не мала для цього достатніх коштів.

Однак будь-які молодіжні об'єднання в Російській імперії вважалися крамольними, їх вважали «готовими таємними товариствами», а тому забороняли їх створення або перешкоджали діяльності. 1893 року були розроблені й запроваджені «Правила для студентів і сторонніх слухачів імператорських російських університетів», згідно яких студентам категорично заборонялося створювати будь-які громадські організації та установи, структури на засадах самоврядування [13, с. 11].

Але, незважаючи на заборону, університетська молодь продовжувала об'єднуватися, проводити активну культурно-просвітницьку та благодійну діяльність, вбачаючи в цьому життєву необхідність. Перші масові виступи студентів, які відбувалися в університетах Наддніпрянської України, не мали в своїй основі якогось політичного контексту. Приводом для заворушень часто ставали утиски корпоративного життя, насилля над особистістю студента, призначення небажаного професора для читання лекцій. Студентські заворушення були боротьбою за свої інтереси, за вільний доступ в університет і за свободу створення академічних

організацій. Студентство, об'єднане корпоративними інтересами, було єдиною організаційною масою, спроможною достатньо високо виразити інтелігентський протест проти тогочасного політичного устрою [2, с. 28].

Тогочасні університети існували в умовах бідності, яку відчували і студенти, і викладачі. Тому першочергова мета студентських об'єднань полягала у поліпшенні матеріального становища, однак потяг до знань був понад усе: вони відвідували лекції, працювали в наукових гуртках, лабораторіях.

Впродовж досліджуваного періоду існували різні форми студентських об'єднань – товариства, гміни, земляцтва, каси взаємодопомоги, гуртки, бібліотечні об'єднання, товариські суди та ін. Вони активно займалися просвітництвом, дбали про дозвілля та культурний відпочинок молоді, займалися благодійництвом, організовували студентську взаємодопомогу.

Починаючи з 50–60-х років XIX століття, однією з поширених форм студентських організацій в університетах Російської імперії були земляцтва, які відігравали важливу роль у матеріально-побутовому та культурному благоустрої студентів. Досить широко ці об'єднання розповсюджуються вже в 70–80-ті роки XIX століття [4, с. 21]. Їхня діяльність була досить продуктивною та охоплювала значну частину студентства.

Земляцтва – об'єднання земляків для взаємної допомоги [8, с. 66]. Вони виникали і поширювалися в міру збільшення кількості мало-забезпеченого студентства, підвищення плати за навчання, здороження життя в університетських містах [2, с. 28]. Їхня мета – об'єднання іногородніх студентів університетів для взаємної матеріальної допомоги та моральної підтримки [13, с. 23].

Кожна земляцька організація мала свій окремий статут, який відповідав її інтересам. Водночас він мав бути затверджений університетським начальством. Незважаючи на суворий нагляд, значна частина земляцтв діяла неофіційно, нелегально або напівлегально [1, с. 208]. У статутах земляцтв визначалися такі завдання: консолідація студентів, матеріальна підтримка членів товариства, підвищення інтелектуального і морального рівня студентства, участь у справах культурного та суспільного характеру [3, с. 212]. Ці об'єднання прагнули створити атмосферу міжособистісної духовної взаємодії земляків на основі спільних справ – благочинних, культурно-просвітніх, науково-гурткових [4, с. 23].

Спочатку земляцтва в основу своєї діяльності покладали винятково матеріальну взаємодопомогу і з цією метою засновували свої каси, складали підписні листи, влаштовували лотереї. Також вони зосереджували увагу на врегулюванні і контролі видачі стипендій, на організації дешевих їдалень [10, с. 151]. Деякі з них за власні кошти влаштовували невеликі гуртожитки для бідних студентів, інші щорічно вносили плату за

навчання окремих товаришів [14, с. 187].

З метою збирати хоч якісь кошти члени земляцтв зобов'язувалися платити членські внески. Внески були невеликими – 20–50 копійок за семестр. Але і їх вносили, як правило, нерегулярно, а то й зовсім не вносили. Тим не менше із фондів, створених із одержаних внесків, надавалася матеріальна допомога найбільш нужденним, купувалися книги для загального користування [1, с. 210].

З матеріальною взаємодопомогою тісно пов'язана ще одна функція цих об'єднань – розширення і поглиблення знань, моральне виховання студентів. У цій справі найважливішими були земляцькі бібліотеки і самоосвітні гуртки. За зібрані кошти студенти мали можливість виписувати для загального користування журнали і газети, а також малодоступні книги [10, с. 151].

Основним джерелом прибутків земляцтв була організація благодійних заходів дозвіллевого характеру, а саме: любительські спектаклі, концерти із залученням відомих артистів, танцювальні вечори і науково-популярні лекції. У заходах цих, як правило, брала участь інтелігенція, яка співчувала студентству і допомагала йому як могла. Із зібраних коштів земляцтва надавали своїм членам короткострокові та довгострокові позики. До речі, право на це мали лише дійсні члени. Цікаво, що кошти від благодійних акцій земляцтва одержували не відразу, а через посередницькі інстанції. Зібрані на проведеному заході гроші слід було передавати в канцелярію місцевого губернатора або градоначальника. Звіти гроші прямували до ректора, який видавав їх на чітко визначені потреби земляцтв через касу вищого навчального закладу. У такий спосіб була влаштована система контролю за витратами земляцтв [5, с. 143].

Як бачимо, земляцтва не були політичними організаціями. До них вступали представники різних соціальних груп, проте ці добровільні утворення консолідували студентську молодь, виховували її в дусі товаришкості й солідарності [3, с. 115]. Такі товариства діяли за неписаними кодексами честі, які передбачали пріоритет громадських інтересів над індивідуальними та суворий товаришкий суд. Через земляцтва налагоджувалися неформальні зв'язки між провінційною і столичною інтелігенцією, поширювалися новинки громадсько-політичної та наукової літератури [11, с. 119].

Однак навіть така діяльність земляцтв викликала тривогу, підозру у вищих властей. Через заборону їхньої діяльності, як зазначав ректор Московського університету С. Трубецької, природне товаришське середовище перетворилося на якесь таємне протизаконне товариство, яке приховує свої гроші, приховує свої книги, свої звіти, приховує свої зібрання. Якщо здорове товаришське середовище справляє дисциплінарний вплив на своїх членів, цінуючи їх особисту свободу і самостійність, то таємні гуртки, існуючи в атмосфері агітації, вимушеного обману, інтриг і

підозр, можуть тільки пригнічувати [14, с. 188]. Та, незважаючи на заборони, більшість земляцтв продовжували свою діяльність, адже вони потрібні були значній частині студентства, нерідко залишаючись єдиною опорою в боротьбі за можливість продовжувати навчання [5, с. 147], єдиним прихистком серед чужих людей, у чужому місті.

Під час студентських заворушень земляцтва виявляли свою організованість, налагоджуючи спільні дії між організаціями різних закладів освіти [3, с. 114].

Отже, для задоволення культурно-освітніх інтересів та поліпшення власного матеріального становища студенти українських університетів прагнули до об'єднання в спільноти, які допомагали здобути вищу освіту молоді, вижити у скрутних обставинах.

Студентські культурно-освітні організації відігравали важливу роль у формуванні майбутньої національно свідомої інтелігенції. Вони стали осередками наукового й товариського життя молоді, допомагали їй соціалізуватися, призвичаїтися до непростих умов життя, до часто майже поліцейської обстановки в стінах навчального закладу, сповненого заборон. Однак земляцтва, одна із форм самоврядних організацій, що були досить поширені, старалися вирішувати різноманітні питання життєдіяльності студентства – від побутових до наукової діяльності.

Основою їхньої діяльності була консолідація студентів, матеріальна підтримка членів товариства, інтелектуальний розвиток та моральний рівень.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Наукової розробки потребує аналіз просвітницької діяльності студентських організацій, що була засобом боротьби з невіглаством молоді, та з'ясування їх ролі у процесі боротьби з неписьменністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Божко М. В. Социально-бытовая деятельность землячеств в университетах Российской империи во второй половине XIX – начале XX века / М. В. Божко // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. праць. – Х. : НМЦ «СД», 2004. – Вип. 7. – С. 208–214.
2. Выдрин Р. Основные моменты студенческого движения в России / Р. Выдрин. – М. : Студенческий голос, 1908. – 86 с.
3. Гончарова Н. О. Земляцкі організації вузівської молоді на Наддніпрянщині наприкінці XIX – на початку XX ст. / Н. О. Гончарова // Матеріали V Буковинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, 29 вересня 2005 р., Чернівці. – Ч. 1. Історія України. Краєзнавство. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2005. – С. 112–116.
4. Григор'єва М. В. Студентські земляцтва Харківського університету

- (друга половина XIX – початок XX століття) / М. В. Григор'єва // Харків-багатонаціональний : зб. наук. праць. – Х., 2007. – С. 21–28.
5. Иванов А. Е. Студенческие землячества в России (конец XIX – начало XX века) / А. Е. Иванов // Россия и современный мир. – 2001. – № 3. – С. 138–149.
 6. Кошонько Г. А. Аналіз процесу соціалізації молоді як фактор розвитку суспільства [Електронний ресурс] / Г. А. Кошонько. – Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pzpp/2011_13_1/208-215.pdf
 7. Кругляк М. Е. Матеріальне становище студентів підросійської України (друга половина XIX – початок XX століття) / М. Е. Кругляк // Історична панорама. – 2011. – Вип. 13. – С. 7–31.
 8. Леник В. Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1917 року) / Володимир Леник. – Мюнхен – Львів, 1994. – 181 с.
 9. Мельгунов С. П. Из истории студенческих обществ в русских университетах / С. П. Мельгунов. – М. : Правда, 1904. – 71 с.
 10. Мельгунов С. П. Студенческие организации 80–90-х годов в Московском университете (По архивным данным) / С. П. Мельгунов // Вестник воспитания. – 1907. – С. 140–195.
 11. Мокляк В. М. Земляцтва як одна із форм студентського самоврядування університетів України (друга половина XIX століття) / В. М. Мокляк // Педагогічні науки. – 2012. – № 54. – С. 118–121.
 12. Молоткіна В. М. Соціально-педагогічна діяльність молодіжних об'єднань в Україні кінця XIX – початку XX століття в контексті становлення української національної ідеї / В. М. Молоткіна // Наукові записки з української історії : зб. наук. ст. / Переяслав-Хмельницький державний педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди, кафедра історії і культури України. – Переяслав-Хмельницький, 2004. – Вип. 21. – С. 170–175.
 13. Стоян Т. А. Студентство університетів підросійської України в другій половині XIX століття / Т. А. Стоян. – К. : ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. – 28 с.
 14. Трубецкой С. Н. Университет и студенчество / С. Н. Трубецкой // Русская мысль. – 1897. – Кн. 4. – С. 181–203.